

Aboa Latina – arki- ja juhlalatinää 1600-luvun Turussa

Raija Sarasti-Wilenius

© <https://orcid.org/0000-0002-5084-1591>

Insigne Civitatis Aboae est litera A quae pro sigillo Civitatis usurpatur sine dubio quod A est prima litera in nomine Civitatis aut quod etiam illa prima sit inter omnes sicut in alphabeto est A primum (Justander 1679: A3v).

Turun kaupungille on tunnusomaista kirjain A, jota käytetään kaupungin sinetissä epäilemättä siksi, että A on kaupungin nimen alkukirjain, tai oikeastaan siksi, että kaupunki itsekin on ensimmäinen muiden joukossa, kuten A on ensimmäinen aakkosissa.

Turun akatemian opiskelija, tuleva hospitaalinosaaja, Samuel Justander korosti stipendiaattina vuonna 1679 pitämässään puheessa Turun asemaa Suomen alueen merkittävimpänä kaupunkina. Turun asema oli johtava myös latinan käytössä, sillä kieltä puhuttiin, kuultiin ja sillä tuotettiin tekstejä Turussa enemmän kuin missään muussa suomalaisessa kaupungissa kautta historian. Latina oli läsnä kaupungissa heti kato-lisen kirkon vaikutuksen levittyä sinne keskiajalla (ks. myös Salonen, Harjula & Immonen tässä teoksessa). Katolisen kirkkolain mukaisesti Turun tuomiokapitulin yhteyteen perustettiin latinan kielellä toimiva

katedraalikoulu todennäköisesti 1200- ja 1300-lukujen taitteessa huolehtimaan papiston koulutuksesta (Hanska & Lahtinen 2010: 50). Vaikka reformaation myötä kansalle alettiin pitää jumalanpalveluksia ja opettaa uskonoppia sen omalla kielellä, muutos ei horjuttanut latinan asemaa opetuksessa eikä kirkon piirissä; se oli edelleen opin ja kansainvälisyyden kielenä papeille välttämätön. Kun synodaali- eli pappeinkokouksien yhteydessä alettiin vuonna 1628 järjestää teologisia väitöksiä, ne laadittiin ja käsiteltiin akateemisten väitösten tavoin latinaksi. Käytännöstä luovuttiin vasta vuonna 1842 (Widén 1967: Bilaga I).

Turun katedraalikoulu muutettiin vuonna 1630 kymnaasiksi, joka taas korotettiin vuonna 1640 yliopistoksi eli Turun akatemiaksi. Akatemian sisäinen hallintokieli oli perustamisesta lähtien ruotsi, mutta opetuksessa, opinnäytteissä ja kaikissa akateemisissa yhteyksissä käyttökielenä oli universaali oppineiden äidinkieli (*lingua erudita*), latina. Tehokkaan kouluopetuksen ja latinankielisen yliopistoelämän ansiosta Turussa tuotettu ja vuodesta 1642 lähtien siellä myös painettu latinankielinen kirjallisuus edusti kielellisesti ajan yleiseurooppalaista tasoa. (Kajanto 2000: 188.)

Latinan vaikutteita siirtyi kieltä taitavien mukana myös koulujen, yliopiston ja kirkon ovien ulkopuolelle. 1600-luvulla Ruotsin suurvallan keskitettyyn hallintoon kaivattiin enenevässä määrin päteviä virkamiehiä, ja Turun akatemiasta valmistuneita nuoria miehiä siirtyi kirkon ja opetustehtävien ohella esimerkiksi alue- ja verohallinnon ja oikeuslaitoksen palvelukseen. Monet opiskelijat kuvasivat akatemiaa Cicerolta (*De oratore* 2,94) lainatun kielikuvan mukaan Troijan hevoseksi, jonka vatsasta erinomaiset ja kyvykkäät nuoret miehet astuivat ulos yhteiskunnan palvelukseen (Sarasti-Wilenius 2019: 75). Kaikki nämä virkamiehet eivät jättäneet jälkeensä dokumentteja latinan käytöstä, mutta perusteelliset latinan ja retoriikan opinnot painoivat lähtemättömän leimansa heidän kielelliseen ilmaisuunsa ja ajatteluunsa. Latinan vaikutus levisi jossain määrin myös latinaa ymmärtämättömien 1600-luvun turkulaisien elinpiiriin seremoniallista arvokkuutta luovana ja piirtokirjoituksia ikuistavana kielenä.

Tarkastelen artikkelissani latinan käyttöä osana Turun monikielistä historiaa konkreettisten käyttötilanteiden näkökulmasta. Kiinnitän huo-

miota erityisesti sellaisiin käyttöyhteyksiin, joissa latinaa todellisuudessa kuultiin, puhuttiin tai sitä nähtiin kirjoitettuna. Tämän lisäksi pyrin valottamaan sitä, missä määrin latinaa käytettiin muussa tarkoituksessa kuin puhtaasti opetuksen tai tieteellisen kommunikoinnin kielenä. Tarkasteltava ajanjakso painottuu 1600-luvulle ja 1700-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle. Kaiken latinankielisen toiminnan keskiössä oli tuolloin luonnollisesti koulutettu väestö ja erityisesti Turun akatemia, jonka piirissä suurin osa latinan kielellä kirjoitetusta materiaalista tuotettiin. Tutkimusaineistona on käytetty latinankielisiä oppikirjoja, akateemisia kutsukirjeitä, dissertaatioita, akatemian luento-ohjelmia, puheita, runoja, kirjeitä ja piirtokirjoituksia. Artikkelini pohjautuu osin aiempaan tutkimustietoon mutta tarkastelee aineistoa uudesta näkökulmasta tuoden siten esiin joitakin aiemmin vähälle huomiolle jääneitä latinan käyttöön liittyneitä ilmiöitä.

Aloitan tekemällä huomioita latinan käytöstä arkisen keskustelun kielenä. Tämän jälkeen tarkastelen Turun akatemian retoriikan ja runouden opetuksen sisältöjä ja vaikutusta sekä opetukseen liittyviä latinankielisiä suullisia harjoituksia ja esiintymistilanteita. Hankittuja taitoja sovellettiin ahkerasti laatimalla erilaisiin sosiaalisiin yhteyksiin latinankielisiä runoja ja puheita, joita käsitelen seuraavaksi. Sitten siirryn tarkastelemaan latinan käyttöä yksityisessä kirjeenvaihdossa. Viimeisenä tarkasteltavana aineistona ovat kiveen kaiverretut piirtokirjoitukset, joissa latina oli konventionaalinen kieli. Artikkelin lopuksi luon lyhyen silmäyksen latinan valta-aseman murtumiseen 1700-luvulla.

Miten keskustella latinaksi?

Latina oli vuosisatojen ajan kouluopetuksen keskeisintä sisältöä. Se oli avain kaikkiin korkeimpiin opintoihin, joista pitkään tärkein oli pappien koulutus. Uskonpuhdistuskaan ei muuttanut tilannetta, sillä latinan kielellä ja humanistisesti suuntautuneilla opinnoilla oli keskeinen rooli Philipp Melanchthonin vuonna 1528 Wittenbergissä laatimassa koulujärjestyksessä, joka vaikutti laajalti kaikkien Pohjoismaiden opetukseen. Latinan taidon merkitys käy ilmi siitä, että sen tasoa pidettiin reformaatio-

ajan kouluissa koululuokalta toiselle siirtymisen perusteena (Hanska & Lahtinen 2010: 82–83).

Melanchthonin pedagogisen periaatteen mukaisesti Ruotsin vuoden 1571 koulujärjestyksessä opettajia kehoitettiin käyttämään ensisijaisesti latinaa oppilaille puhuessaan. Myös oppilaiden tuli käyttää keskenään latinaa koulupäivän aikana (Hanska & Lahtinen 2010: 83). Latina ei ollut monien vuosisatojen ajan ollut enää kenenkään äidinkieli, eikä arkisissa tilanteissa tarvittavia sanoja ja fraaseja opittu kielioopin esimerkeistä tai opiskeltavista teksteistä. Kouluopetukseen tarkoitetuissa sanakirjoissa selostettiin latinalaisia hakusanoja usealla kielellä. Esimerkiksi ensimmäinen suomea sisältävä sanakirja, Erik Schroderuksen *Lexicon latina-scondicum* (1637), selosti latinalaiset hakusanat ruotsin, saksan ja suomen kielellä ja Henricus Florinuksen *Nomenclatura* (1678) ruotsiksi ja suomeksi.

Sanakirjoista oli toki apua, mutta ne eivät tarjonneet esimerkkiä luontevasta latinankielisestä vuoropuhelusta. Sitä tarvetta paikkasivat erilaiset keskusteluoppaat, jotka noudattivat ikivanhaa mallia. Antiikin maailmassa oli käytössä kreikan- ja latinankielisiä vuoropuheluita rinnastavia opetustekstejä, joiden avulla roomalaislapset opettelivat kreikkaa, mutta myös Roomaan saapunut latinaa osaamaton kreikankielentaitoinen saattoi opiskella niistä jokapäiväisen elämän tilanteissa hyödyllisiä latinankielisiä fraaseja. (Dickey 2016: 10–58.) Uuden ajan alussa koulupoikien opetuksessa suosittiin Erasmus Rotterdamilaisen keskustelun muotoon laadittua *Colloquia familiaria* -teosta ('Tuttavallisia vuoropuheluita', 1518), josta Erasmus julkaisi vuosina 1522–1533 useita laajennettuja laitoksia. Viimeinen editio sisälsi noin viisikymmentä kepeän humoristisesti yksinkertaisella ja selkeällä latinan kielellä etenevää vuoropuhelua useista eri aiheista, kuten matkoista, unesta, hautajaisista ja kirjallisuudesta.

Turkulaiset koulupojat lukivat ahkerasti saksalaisen Christoph Helvigin (1581–1617) teosta *Familiaria colloquia*, joka vastaa kaikin puolin Erasmusuksen teosta. Ollessaan noin viisivuotias (n. vuonna 1665) Michael Wexionius-Gyldenstolpen (ks. tarkemmin jäljempänä) poika Gustaf Gyldenstolpe, joka opiskeli Turussa kotiopettajan johdolla, kertoi isoveljelleen kirjoittamassaan kirjeessä päivänsä rytmittyvän siten, että hän luki aamupäivisin Janus Comeniuksen (Jan Amos Komenský) kuvitettua al-

keisoppikirjaa *Orbis sensualium pictus* 'Kuvitettu maailma' ja iltapäiväisin Christoph Helvigin keskusteluja (*Nordinska samlingen* 470:44, Gustaf Gyldenstolpe Nils Gyldenstolpelle, päiväämätön kirje). Comeniuksen oppikirjassa *Janua linguarum* ('Kielten portti', 1631), joka opetti latinan ohella maailmantietoutta, latinankielinen ja kansankielinen teksti oli painettu rinnakkain (Hanska & Lahtinen 2010: 119–120). Myös Comeniuksen kuvakirjasta tehtiin kaksikielisiä laitoksia. Gustaf Gyldenstolpe luultavasti luki kuvakirjaa kuitenkin pelkästään latinankielisenä, tai jos se oli kaksikielinen, toinen kieli oli jokin muu kuin ruotsi, sillä ensimmäinen latinan- ja ruotsinkielinen laitos julkaistiin vasta vuonna 1682, yli kymmenen vuotta hänen kirjeensä jälkeen. *Orbis sensualium pictus* oli suosittu alkeisoppikirja yli sadan vuoden ajan, ja Turussa siitä julkaisiin vuosina 1680–1698 viisi uusintapainosta (Leinonen 2006: 368–382).

Turkulaisilla koulupojilla oli käytössään myös arkipäivän tilanteita sanoittava keskusteluopas, *Formulae puerilium colloquiorum* ('Poikien keskustelukaavoja'). Sen vuonna 1644 julkaistussa editiossa latinankielisiin repliikkeihin yhdistettiin ruotsinkieliset ja ensimmäistä kertaa myös suomenkieliset vastineet. Kansankielisten vuorosanojen laatijat eivät käy ilmi teoksesta. Opas perustui saksalaisen pedagogin ja reformaattorin Sebald Heydenin latinankieliseen teokseen, jota toimitettiin eri maissa ja kielialueilla liittämällä latinankielisiin repliikkeihin kansankieliset vastineet. Rivi riviltä etenevä dialogi mahdollisti kunkin kielen idioomaattisen tuottamisen, mikä ei olisi onnistunut sana sanalta edettäessä. Latinankielinen osuus on painettu sivun vasemmalle antiikvalla ja suurimmalla kirjasinkoolla, sen perään ruotsinkielinen teksti edellistä pienemmällä fraktuuralla ja oikeanpuolimmaisena suomenkieliset tekstit ruotsinkielistä tekstiä pienemmällä fraktuuralla (kirjasinten käytöstä ks. myös Nordlund tässä teoksessa). Tukholmassa Ignatius Meurerin kirjapainossa vuonna 1644 julkaistuun kirjaseen liitettiin mukaan edellä mainittuja sanakirjoja vastaava *Variarum rerum vocabula Latina cum Svetica et Finnonica interpretatione* ('Valikoitu latinan sanasto ruotsalaisin ja suomalaisin käännöksin'). (Häkkinen 2009: 10–14.) Tämä yhteisnide saattoi palvella myös muita kuin latinankielistä keskustelua harjoittelevia koulupoikia; esimerkiksi ruotsintaitoiset kauppiaat pystyivät opet-

telemaan siitä vuorovaikutuksessa yleisesti hyödyllisiä suomenkielisiä fraaseja.

Keskusteluoppaassa on 27 dialogia, joista ensimmäiset esittelevät vuorokauden eri hetkiin soveltuvia tervehdyksiä ja toivotuksia. Muut keskustelut liittyvät koulupäivän eri tilanteisiin sekä ruokailuihin, esittäytymiseen, hautajaisvalmisteluihin ja muihin sosiaalisiin yhteyksiin. Herääminen aamulla, kouluun meneminen ja useat muut tilanteet ovat samoja kuin antiikin keskusteluoppaissa (ks. Dickey 2016: 12–22). Lähes kaikki vuoropuhelut on otsikoitu, tosin pelkästään latinaksi, esimerkiksi *Dialogus Dum itur ad scholam* ('Keskustelu kouluun mennessä'), *Dialogus De ferula* ('Keskustelu kepeistä' ts. fyysisestä kurinpidosta), *Dialogus Agnoscentium sese mutuo* ('Toisiinsa tutustuvien välinen keskustelu') (ks. esim. Häkkinen 2009: 39, 47, 70–71). Vuoropuhelua käyvät pojat on mainittu nimeltä jokaisen dialogin alussa ikään kuin näytelmän henkilöt. Koulussa pelaavien dialogissa (*Dialogus XVIII*) välitunnilla nopilla salaa pelaavat Henricus ja Thomas pelästyvät, että koulurakennuksen portaille ilmestynyt opettaja on nähnyt heidän pelinsä. Seuraavassa esimerkinäytteenä on osa heidän vuoropuhelustaan, johon olen liittänyt omat nykykieliset suomennokseni sulkeisiin.

Thomas: Vidit ne nos ludere? Sågh han at wij lekte?
Näkikö hän meidän hilawan? (Näkikö hän meidän pelaavan?)

Henricus: Id est quod timeo. Thet är thet iagh fruchtar.
Sepä se on, jota minä pelkän. (Juuri sitä pelkään.)

Thomas: Quid ergo agamus? Hwadh skole wij tå göra?
Mitäst sijs me teemme? (Mitä meidän pitäisi tehdä?)

Henricus: Amove orbiculos. Tagh bort kulronar.
Ota pois pricut. (Laita pelinopat pois.)

Thomas: Recte admones. Tu råder migh rätt.
Sinä neuwot oikein. (Neuvot oikein.)

Henricus: Explicemus libros. Låtom vp Bökerna.
Awatcan kirjan. (Avatkaamme kirjat.)

Thomas: Certe astutus es. Wisseligha tu åst listigh.
Sinå tosin olet cawala. (Olet totisesti ovela.)

Henricus: Sic reditur nos discere. Så ska han mena at wij lärom.
Nijn hän luulee meidän oppewan. (Nåin hän luulee meidän
opiskelevan.)

Oppaan mallikeskustelut on laadittu autenttisia tilanteita varten. Edellinen keskustelukin jäljitteli elävää tilannekuvaa välitunnilta, kun poikien taskuissa poltelleet pelinopat houkuttelivat luvattomaan huvitukseen. Oppaaseen katsottiin tarpeelliseksi sanoittaa myös kaksi riitelydialogia, joista toisessa Jonas ja Laurentius kinaavat istuinpaikasta (*Litigantium de sessione Dialogus XX*) ja toisessa Marcus syyttää Henricusta hänelle kuuluvan esineen anastamisesta (*Litigantium de re ablata Dialogus XXVI*).

Koulu- ja yliopistoalueen ulkopuolella latinan käyttö erotti sen puhujat muista kaupunkilaisista. Opiskelijat saattoivat puhua latinaa vaikkapa kapakkapöydän ääressä eristäytyäkseen omaksi sisäpiirikseen ja korostaakseen oppineisuuttaan, ehkä jopa pöyhkeilläkseen sillä. Latinalla on saattanutkin olla oma roolinsa esimerkiksi maaliskuussa 1678 merimiesten ja opiskelijoiden välille kehkeytyneissä vakavissa yhteenotoissa, joiden vuoksi merimiesten riidanjohtaja tuomittiin sakkorangaistukseen ja kuolemaan (*Nordinska samlingen* 469:128, Samuel Gyldenstolpe Nils Gyldenstolpelle 23.3.1678; *Consistorii Academici Aboensis åldre protokoller* 4: 437, 440).

Retoriikan ja runouden opetusta Turun akatemiassa

Kun Turun katedraaliskoulu muutettiin hiippakunnan pääkaupungissa toimivaksi kymnaasiksi eli lukioksi vuonna 1630, latinan ja retoriikan opetuksesta vastasi kaunopuheisuuden eli eloquentian lehtori. Samaa tehtävää hoiti vuonna 1640 perustetussa Turun akatemiassa kauno-

puheisuuden professori (*professor eloquentiae*). Turun akatemiassa opinnot olivat luonteeltaan yleissivistäviä, ja niiden keskeinen päämäärä oli latinan kielen hallinta ja looginen päättely- ja analyysitaito (Klinge 1987: 369). Kaunopuheisuuden professorin oppilaina olivat jossakin vaiheessa opintoursaansa lähes kaikki akatemian opiskelijat, varsinkin jos aiemmissa opinnoissa latinan taitoon oli jäänyt toivomisen varaa. Termi *kaunopuheisuus* saattaa antaa oppiaineesta yksipuolisen ja harhaanjohtavan kuvan tyhjiillä sanoilla taiteilusta ja keinotekoisesta mahtipontisuudesta. Retoriikkaa opetettiin kuitenkin kaiken kielellisen ilmaisun ja kommunikaation teoriana, joka valmensi eri elämänaloilla tarvittaviin suullisiin ja kirjallisiin taitoihin ja kehitti argumentointi-, päättely- ja analysointikykyä. Kaunopuheisuuden professorit opettivat laatimaan puheita, kirjoitteita ja muita käytännön elämässä tarvittavia tekstejä kiinnittäen huomiota niiden kielelliseen asuun, retoriseen muotoon ja asiasisältöön. Koska kielelliseen ilmaisuun tuli yhdistyä sisällöllistä viisautta, kaunopuheisuuden professorit suosivat mielellään monitieteisyyttä ja yhdistivät retoriikan opintoihin varsinkin historian, valtio-opin ja moraalifilosofian sisältöjä. Laaja-alainen lähestyminen käy ilmi esimerkiksi vuoden 1654 luento-ohjelmasta, jossa professori Enevaldus Svenoniuksen (professorina 1650–1660) ilmoitettiin luennoivan Ciceron puheita kieliopin, retoriikan, logiikan, etiikan ja politiikan näkökulmista (*Elenchus lectionum publicarum* 1654).

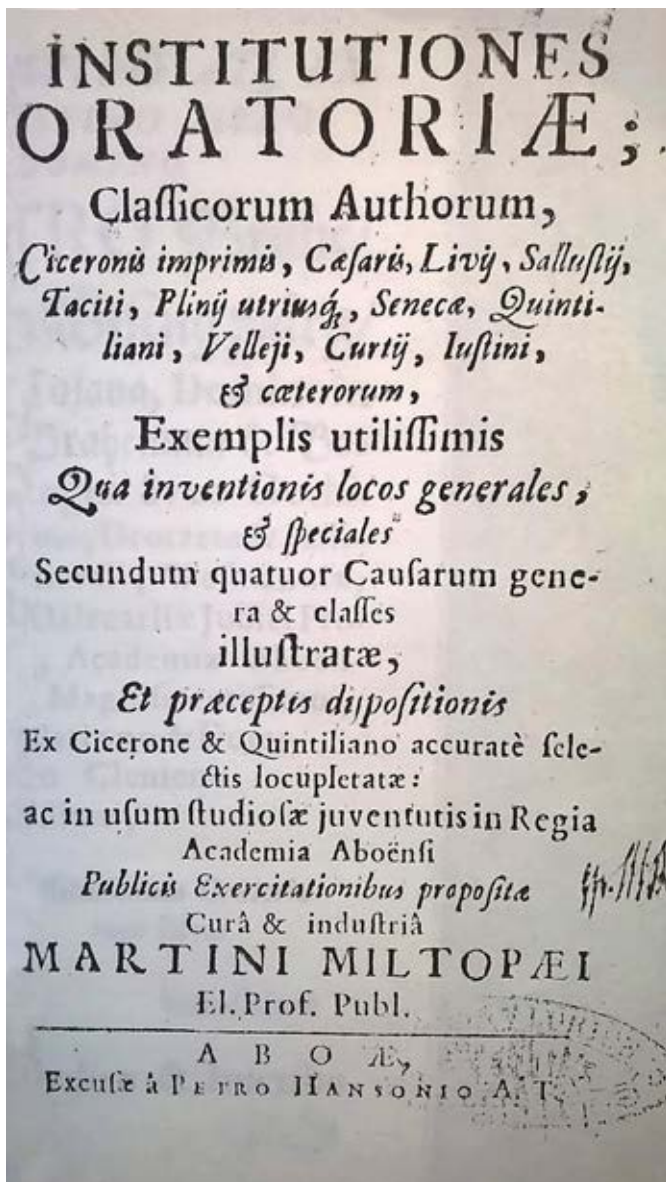
Vuosikymmenten ajan Turun akatemian kahden lämmittämättömän luentosalin seinien sisällä kaikui yksinomaan latinankielinen puhe, sillä 1700-luvun puoliväliin saakka kaikki luennot pidettiin latinaksi ja osa sen jälkeinkin. Opettaminen ja oppiminen luennoilla perustuivat pitkälti siihen, mitä ja miten opettaja puhui ja mitä opiskelija kuuli ja mahdollisesti kirjoitti muistiinpanoihinsa. Opettajan puhumalla latinalla oli niin tärkeä merkitys, että sitä voi pitää itsessään eräänlaisena opetusmetodinä.

Luennoilla yleensä luettiin ja selitettiin akatemian perustamissäännöissä mainittuja teoksia, joista kaunopuheisuuden opetuksessa Ciceron *De oratore* (suom. *Puhujasta*) oli yksi keskeisimpiä. Sen rinnalla käytettiin eri aikoina useita muita teoksia. (Klinge 1987: 355, 358–362.) Kaunopuheisuuden professorit luennoivat *publice* ('julkisesti') kello neljä iltä-

päivällä maanantaisin, tiistaisin, torstaisin ja perjantaisin. Latinankielisistä luento-ohjelmista oli yliopiston ilmoitustaululla nähtävillä foliokokoisena painettu kopio, josta ilmeni usein professoreiden julkisten luentojen aiheiden lisäksi heidän *privatim* ('yksityisesti') pitämänsä opetuksen sisällöt. Vuoden 1689 luento-ohjelmassa kaunopuheisuuden professori Daniel Achreliuksen (professorina 1679–1692) ilmoitetaan luennoivan julkisesti Caesarin teoksia niiden esimerkillisen kielen ja rakenteen vuoksi. Yksityisesti Achrelius aikoi ohjata opiskelijoiden kirjoitus- ja tyyliharjoituksia sekä tarkastella Cornelius Nepoksen tekstiä ja pagnegyristin eli ylistyspuheen laatijan tehtävää ja häneltä vaadittavia taitoja. Lisäksi hän tarkasteli erilaisia ihmisluonteita ja toimintatapoja Terentiuksen komedioiden pohjalta. (*Elenchus lectionum publicarum* 1689.)

Turun akatemian kaunopuheisuuden professorien opetussisältöjä ja näkemyksiä voidaan jäljittää luento-ohjelmien lisäksi heidän laatimistaan oppikirjoista. Vuoden 1673 luento-ohjelmassa professori Martin Miltopaeuksen (professorina 1660–1679) ilmoitettiin käsittelevän julkisilla luennoilla kolmen retoriikan lajin (epideiktinen retoriikka, deliberatiivinen retoriikka ja oikeuspuhe)¹ ohjeita ja esimerkkejä hänen oman oppikirjansa *Institutiones oratoriae* ('Puhetaidon menetelmä', 1669) pohjalta. Oppikirjan nimi palautuu Quintilianuksen teoksen *Institutio oratoria* nimeen, joka toistuu monissa uuden ajan alun retoriikan oppi- ja käsikirjoissa. Miltopaeuksen yli 700-sivuinen teos käsitteli retoriikan kahta ensimmäistä osa-alueetta, inventiota eli aineiston ja argumenttien kokoamista sekä dispositiota eli aineiston järjestämistä. Hänen suunnitelmansa muiden osien käsittelystä eivät ehtineet toteutua. Kirjan otsikkosivu, joka on ajan yleisen tavan mukaan pitkä ja koukeroinen, lupaa käsikirjamaista opastusta yksityiskohtaisine ohjeineen ja laajoine esimerkkiaineistoineen:

Institutiones Oratoriae Classicorum Authorum, Ciceronis imprimis, Caesaris, Livij, Sallustij, Taciti, Plinij utriusque, Senecae, Quintiliani, Velleji, Curtij, Iustini et caeterorum Exemplis utilissimis Qua inventionis locos generales et speciales Secundum quatuor Causarum genera & classes illustratae, Et praeceptis dispositionis Ex Cicerone & Quintiliano accurate selectis locupletatae ac

Kuva 1. Nimiölehti Martin Miltopaeuksen retoriikan oppikirjasta *Institutiones oratoriae* (Turku 1669). Kansalliskirjasto. Kuva: Raija Sarasti-Wilenius 2019.

in usum studiosae juventutis in Regia Academia Aboënsi Publicis Exercitationibus propositae Cura & industria Martini Miltopaei El(oquentiae) Prof(esoris) Publ(ici). Aboae, Excusae a Petro Han-sonio A(cademiae) T(ypographo).

Puhetaidon opit, neljän retoriikan lajin mukaiset, invention yleiset ja erityiset argumenttipaikat² havainnollistettuna klassisten auk-toreiden, erityisesti Ciceron, Caesarin, Liviuksen, Sallustiuksen, Tacituksen, molempien Pliniusten, Senecan, Quintilianuksen, Vel-leiuksen, Curtiuksen, Iustinuksen ja muiden auktureiden käyttö-kelpoisilla esimerkeillä, sekä dispositio täydennettynä Cicerolta ja Quintilianukselta huolellisesti valikoiduilla dispositiota koskevilla ohjeilla. Tarkoitettu Turun kuninkaallisessa akatemiassa opiskele- van nuorison käyttöön ja julkisesti ohjattavia harjoituksia varten. Martin Miltopaeuksen huolella ja tarmokkuudella laatimana. Pai- nettu Turussa, Peter Hansonius, Akatemian kirjapainaja.

Otsikkosivulta käy ilmi, kuinka Miltopaeus oli koonnut ohjeet ja esi- merkit eri lähteistä valiten materiaalin harkitusti luodakseen nimen- omaan Turun akatemian opiskelijoiden tarpeisiin mahdollisimman hyvin soveltuvan kokonaisuuden. Vaikka 1600-luvulla oli runsaasti sup- peita ja laajoja retoriikan oppikirjoja, manuaaleja ja erilaisia kokooma- teoksia, jotka sisälsivät antiikin ja myöhempien aikojen kirjallisuudesta poimittuja sitaatteja, runosäkeitä, kielikuvia, paradigmaattisiksi muo- dostuneita esimerkillisiä tarinoita ynnä muita tekstejä, näitä teoksia ja ylipäättään oppikirjoja oli Turussa saatavilla tarpeeseen nähden aivan liian vähän. Helpottaakseen tilannetta piispa Johannes Gezeliuksen kus- tannusliike toimitti huomattavan määrän oppikirjoja koulujen ja yliopis- ton käyttöön (Laine 2010: 123). Kirjapula käy ilmi esimerkiksi vuoden 1690 luento-ohjelmasta, jossa mainitaan professori Achreliuksen jou- tuneen muuttamaan suunnitelmiaan, koska opiskelijoilla ei ollut käytet- tävissään tarvittavia Caesarin ja Tacituksen tekstejä (*Elenchus lectionum publicarum* 1690). Oman yliopiston professoreiden laatimat teokset tuli- vat siis turkulaisille opiskelijoille polttavaan tarpeeseen.

Myös Miltopaeuksen seuraaja Daniel Achrelius kantoi kortensa kekoon julkaisemalla tiiviin kokonaisesityksen *Oratoria* ('Puhetaito', 1687), joka käsittelee invention ja disposition lisäksi retoriikan osa-alueita *elocutio* ('ilmaisutapa' tai 'tyyli') ja *actio* ('esittäminen').³ Achrelius julkaisi myös kirjeoppaan *Epistolarum conscribendarum forma et ratio* ('Kirjeenkirjoittamisen muoto- ja teoriaoppi', 1689), joka sisälsi kolmitasoisien kirjeiden kirjoittamisen kurssin. Ensimmäisellä tasolla käytössä oli yksinkertaiset mallidispositiot, joiden avulla harjoiteltiin kirjeiden rakennetta ja lajikohtaisia vakioiteemoja. Toisella tasolla kehitettiin sanallista ilmaisua laatimalla kuvauksia ja muita rikkaaseen kielelliseen ilmaisuun perustuvia kirjoituksia. Kolmannella tasolla keskityttiin työelämään (*diplomatia* 'hallinto') soveltuvien kirjoitustehtävien avulla hiomaan latinankielistä ilmaisua mahdollisimman selkeäksi, tyylikkääksi ja tarkoitusta vastaavaksi. Oppiminen perustui imitaatioon. Aluksi seurattiin yhtä esimerkillistä lähdettä, sitten jäljiteltiin useita kirjailijoita valikoivasti yhdistellen, kunnes lopulta esikuvien mallit juurtuivat osaksi kirjoittajan omaa ilmaisua ja ajattelua. (Achrelius 1689: 112–141.)

Opiskelijoiden latinan taitoa hiottiin myös runouden opetuksessa. Akatemian alkuaikoina tästä vastasi logiikan ja metafysiikan professori, kunnes vuonna 1655 perustettiin runouden oppituoli. Runouden professorin (*professor poesis*) tehtävä oli opastaa nuorisoa taidossa laatia korrektesti säkeitä (*in arte recte conscribendi versus*). Taiteellista inspiraatiota tai syvällistä tunnetta tämä ei edellyttänyt, vaan tavoitteena oli sivistyneen miehen perustaitoihin kuuluva kyky laatia kielellisesti, metrisesti ja temaattisesti korrekkeja latinankielisiä säkeitä eri tilaisuuksia varten. Runouden professorit selittivät enimmäkseen Vergiliusta, Horatiusta ja Ovidiusta mutta myös uskonnollista ja myöhempää runoutta. Antiikin esikuvallisten runoilijoiden ilmaisu haluttiin istuttaa oman ajan sisältöihin. Tämä käy ilmi esimerkiksi runouden professori David Lundin (professorina 1688–1691) vuoden 1689 luento-ohjelmasta:

(–) expositionem grandiloqvi Virgilio ita continuabit, ut sufficiente vires Altissimo, his scholis poemata sacri argumenti recentiorum Poëtarum, temporibus & solennioribus festis congruentia usus amplioris causa interserere possit (*Elenchus lectionum publicarum* 1689).

(– –) aikoo Luojan suomien voimiensa mukaisesti jatkaa kunnioitetun Vergiliuksen luennointia ja avartaa tarkastelua yhdistämällä siihen myöhempien runoilijoiden runoja ja uskonnollisiin juhliin soveltuvia runoja.

Turun akatemian vuoden 1673 luento-ohjelman mukaan Lundin edeltäjä Petrus Laurbecchius (professorina 1668–1688) tarkasteli Senecan tragediatekstien rinnalla Mikael Agricolan laatimaa Psalmien kirjan suomenkielistä käännöstä, *Daavidin psalmtaria*, sekä kahta muuta vastaavaa runomuotoista Psalmien käännöstä (*Elenchus lectionum publicarum* 1673).

Suullisia harjoituksia ja esiintymisiä: draama, disputaatiot, opiskelijapuheet

Latinan suullista taitoa harjoiteltiin koulussa ja yliopistossa deklamaatioharjoituksissa, jotka olivat noudattaneet samaa metodia antiikin retoriikkakouluista lähtien. Reetori Senecan teoksista tunnettuja antiikin historiaan ja mytologiaan pohjautuvia aiheita käytettiin ja mukailtiin vuosisatojen ajan eurooppalaisissa opinahjoissa. Deklamaatioita oli kahta päätyyppiä: oikeusjuttuun perustuvia (*controversiae*) ja deliberatiivisia eli pohdiskelevia (*suasoriae*). Jälkimmäisen tyyppin harjoituksissa voitiin esimerkiksi vastata kysymyksiin: ”Tuleeko mennä naimisiin?” tai ”Kannattaako Hannibalin marssia Alppien yli hyökätäkseen Roomaa vastaan?” Harjoitukset kehittivät opiskelijoiden suullista esiintymis- ja väittelytaitoa ja opettivat heitä puhumaan vakuuttavasti sekä argumentoimaan *pro et contra* (’puolesta ja vastaan’) mistä aiheesta tahansa. Turun kouluissa ja akatemiassa harjoitukset kuuluivat normaaliin opetusohjelmaan, mutta niistä on jäänyt meille kovin vähän todisteita.

Myöskään Euroopan kouluissa ja yliopistoissa tavanomaiseen opetusohjelmaan kuuluneesta latinankielisen draaman harjoittelemisesta ei ole jäänyt Turusta merkittäviä konkreettisia tietoja. Kouludraamaa suositeltiin harjoiteltavan ja esitettävän sekä latinan- että ruotsinkielisenä Ruotsin koulujärjestyksessä jo vuonna 1575. Reformaattorit käyttivät sitä

oppiensa levityksessä, sillä huvi ja hyöty yhdistyivät siinä onnistuneesti. Retoriikan opintojen menetelmänä koulu- ja ylioppilasdraama olikin varsin monipuolinen. Se kehitti sanallista ilmaisua, osoitti retoristen keinojen käytännön sovellutuksia, harjoitti muistia, ääntämystä ja julkista esiintymistä, ja kaiken kukkuraksi näytelmiin sisältyi moraalinen opetus. (Dietl 2013: 146–150.) Turkulaisen opiskelijan Jacobus Chronanderin (n. 1620–1694) mukaan draaman etuihin lukeutui myös se, että näytelmäharjoitukset piristivät raskaan koulutyön uuvuttamia opiskelijoita lisäten heidän elämäniloaan ja motivaatiotaan. Chronander kirjasi draamaa koskevat huomionsa opiskeluaikanaan kirjoittamansa ylioppilasnäytelmän *Surge eller Flijt och Oflitighetz Skode Spegel* (1647) esipuheeseen. Se esitettiin maisteripromootion yhteydessä toukokuussa 1647 ruotsiksi, jotta tarina ahkerasta ja laiskasta opiskelijasta tavoittaisi myös opiskelijoiden vanhemmat.

Turun akatemian perustamisjuhlallisuuksien kolmannen päivän ohjelmaan vuonna 1640 kuulunut Christoph Stymmeliuksen suosittu komedia *Studentes* ('Opiskelijat') esitettiin Johannes Gevaliuksen ruotsinkielisenä sovituksena (1589). Näytelmän opetus vanhemmille oli, että liian antelias taloudellinen tuki viivytti helposti opiskelijan opintoja ja houkutteli häntä paheisiin; niukempi tuki sen sijaan motivoi opiskelemaan tehokkaasti. (Dietl 2013: 155–157.)⁴

Piispa Johannes Gezelius vanhemman vuonna 1683 julkaisemassa triviaalikoulujen opetusohjelmassa *Methodus informandi* ('Opetusmetodi') suositeltiin toiseksi ylimmällä luokalla hollantilaisen näytelmäkirjailijan Cornelius Schonaeuksen latinankielisiä kouludraamoja. Kristityksi Terentiukseksi kutsuttu Schonaeus käsitteli raamatullisia aiheita, joiden katsottiin soveltuvan koululaisten käyttöön antiikin draamoja paremmin (Bloemendal 2013: 333–335). Suulliset näytelmätekstien lukuharjoitukset olivat vain muutaman askeleen päässä esityksistä, joten epäilemättä luokkahuoneissa kyhättiin kokoon ja toteutettiin monia pienimuotoisia näytelmäesityksiä. Gezelius luonnollisesti sisällytti kustannusohjelmaansa Schonaeuksen näytelmiä, kuten vuonna 1670 ilmestyneen median *Dyscolos* ('Ihmisvihaaja'):

Comoedia Dyscoli Quae Stylo Terentiano a Cornelio Schonaeo Goudano Quondam Gymnasiarcha Harlemensi Conscripta est et Nunc In usum Scholarum Trivialium Magni Ducatus Finlandiae Seorsim edita.

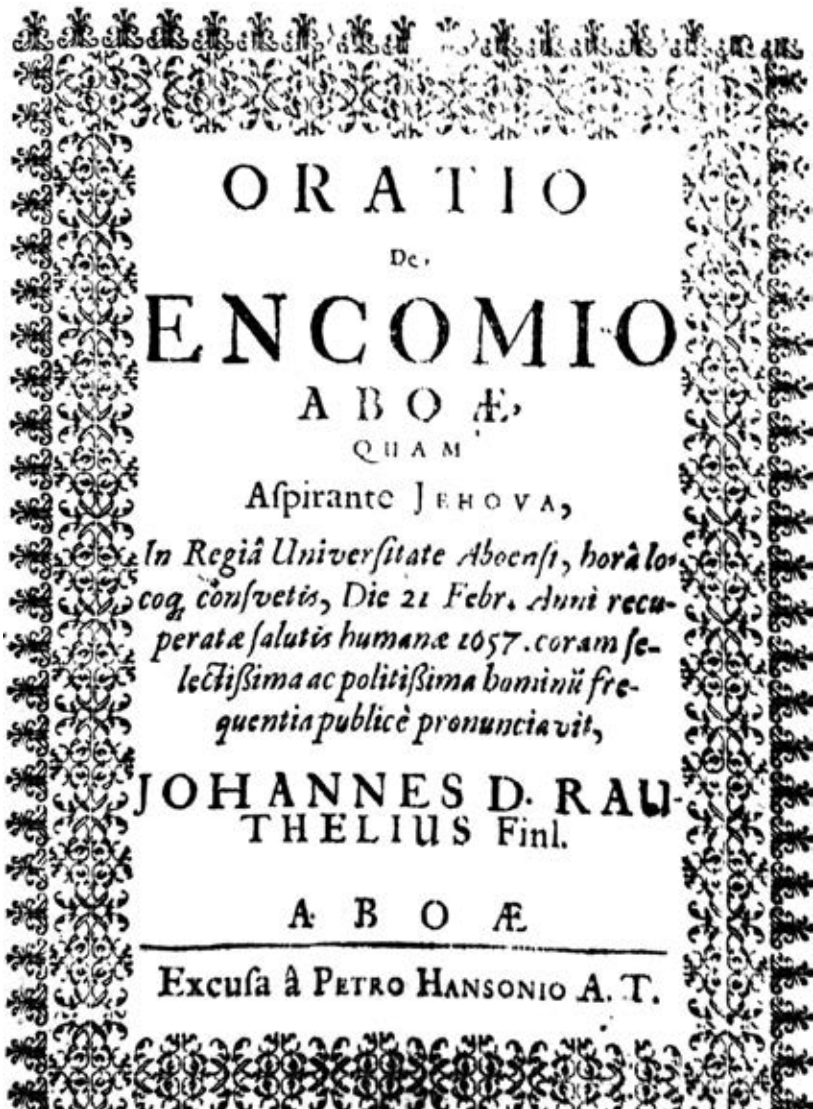
Komedia Ihmisvihaaja jonka on kirjoittanut Terentiuksen tyyliin goudalainen Cornelius Schonaeus, aiemmin Haarlemin kymnaasin opettaja. Erikseen toimitettuna Suomen suuriruhtinaskunnan triviaalikoulujen käyttöön.

On mielenkiintoista, että ruotsinkielisilläkin näytelmillä on 1600-luvulla usein latinankielinen kehys. Esimerkiksi Chronanderin näytelmissä henkilöluettelot ja näytösten ja kohtausten otsikot ovat latinankielisiä, personifioituneet hyveet ja paheet on nimetty latinaksi samoin kuin yleisnimillä mainitut henkilöt, esimerkiksi *Diligentia* ('Tunnollisuus'), *Neglegentia* ('Huolimattomuus'), *mercator* ('kauppias'), *senex* ('vanhus') ja *scriba* ('kirjuri'). Lisäksi kuoro-osuuksiin sisältyi latinankielisiä repliikkejä. (Sarasti-Wilenius 2013: 664.)

Kaunopuheisuuden professoreiden velvollisuuksiin kuului opettamisen ohella ohjata dissertaatioita eli väitöskirjoja ja järjestää niihin liittyen väitöstilaisuuksia (*disputatio*). Dissertaatioiden rinnastaminen moderniin väitöskirjaan on harhaanjohtavaa, sillä monissa tapauksissa harjoituskirjoituksina (*pro exercitio*) tai maisterinarvoa varten (*pro gradu*) laaditut dissertaatiot eivät olleet muutamaa kymmentä sivua laajempia. Dissertaatiota julkisessa disputaatiossa puolustava opiskelija (*respondens*) ei useinkaan ollut kirjoittanut tekstiä itse, vaan sen oli laatinut osin tai kokonaan väittelyä ohjaava professori (*praeses*). Miltopaeuksen ja Achreliuksen edellä mainitut retoriikan oppikirjat syntyivät alun perin sarjana heidän laatimiaan dissertaatioita, joita eri respondentit vuorollaan puolustivat. Jos dissertaation sisältö ei tarjonnut sopivaa ainesta väittelyn pohjaksi, sen loppuun voitiin liittää erillisiä lyhyitä teesejä, joita respondentti puolusti tai kumosi kykyjensä mukaan. Disputaatiossa opiskelija antoi näytteen väittelytaidoistaan ja kyvystään puolustaa ja kumota argumentteja vakuuttavalla tavalla – ja luonnollisesti myös latinan kielen taidostaan. (Kajanto 2000: 77–78, 85.)

Latinankieliset puheet, joita opiskelijat pitivät opinnäytteinään, eivät aina poikenneet suuresti dissertaatioista. Puheita pidettiin 1600-luvulla yleensä akatemian suuremmassa auditoriossa keskiviikkoisin ja lauantaisin kahdeksalta aamulla. Vuonna 1680 akatemian konsistori päätti lisätä esityspäiviä yhdellä, minkä seurauksena keskiviikko-, torstai- ja perjantaiammut varattiin tähän tarkoitukseen. Puheita ei pidetty samaan aikaan kuin professoreiden luentoja, sillä mahdollisimman monen akatemialaisen odotettiin osallistuvan yleisönä puhe-esitykseen. Paikalla saattoi olla myös muuta Turun sivistyneistöä ja muita akatemian ulkopuolisia kuulijoita. Ohjaava professori, useimmiten kaunopuheisuuden professori, tarkasti tekstin ja laati ilmoitustaululle kiinnitettävän kutsun eli akateemisen programman, jossa esiteltiin puhuja ja puheen aihe. Osa opiskelijapuheista painettiin, ja niiden dedikaatioissa eli alkuun liitetyissä omistuskirjoituksissa mainittiin taloudellisia tukijoita, opettajia ja sellaisia korkea-arvoisia henkilöitä, joilla oli valtaa vaikuttaa puhujan tulevaan uraan ja asemaan.

Puheiden aiheet vaihtelivat ihmissilmän tarkastelusta runomuotoiseen kevään ylistykseen. Suosituimpia olivat kuitenkin uskonnolliset ja moraalifilosofiset aiheet. Raamatun kertomukset ja Uuden testamentin tapahtumat, kuten joulun ja varsinkin pääsiäisen tapahtumat, kerrattiin useissa puheissa. Monissa pohdittiin ystävyyttä, hyveitä, kuten vaatimatonta ja lempeyttä, sekä paheita, kuten ylpeyttä, kateutta ja juoppoutta. Tiedonhalu ja arvokkuus sekä Turun akatemiassa harjoitetut eri tieteet, kuten filosofia, lääketiede, kaunopuheisuus, runous ja oikeustiede, olivat myös usein toistuvia teemoja. Kotimaakunnan tai -paikkakunnan ylistykset muodostavat oman huomattavan kokonaisuuden säilyneiden opiskelijapuheiden joukossa. Erityisesti Martin Miltopaeus näyttää mielellään rohkaisseen opiskelijoita tarttumaan näihin aiheisiin. Esimerkiksi Gabriel Leanderin *Parociae Lethala encomia* ('Laitilan ylistys', 1664) ja Daniel Jusleniuksen tunnetun Turun kuvauksen *Aboa vetus et nova* (1700, suom. *Vanha ja uusi Turku*) kaksi 1600-lukulaista edeltäjää, Johannes Rautheliuksen *Oratio de encomio Aboae* ('Turun ylistyspuhe', 1657) ja Samuel Justanderin *Oratio brevis de quibusdam antiquitatibus Abogicis* (–) ('Lyhyt puhe Turun historiasta', 1679), esitettiin opiskelijapuheina hänen professorikaudellaan.

Kuva 2. Opiskelija Johannes Rautheliuksen puheen *Oratio de encomio Aboae* ('Turun ylistyspuhe') nimiölehti (Turku 1657). Kansalliskirjasto. Kuva: Raija Sarasti-Wilenius 2019.

Johannes Rauthelius puhutteli helmikuun 21. päivänä vuonna 1657 pitämässä puheen avauksessa piispaa, rehtoria, varakansleria, professoreita, maistereita ja akatemian opiskelijoita. Puhe käsitteli tavanomaisia kaupunkikuvausten teemoja, joiden tarkasteluun Miltopaeuksen retoriikan oppikirja antoi yksityiskohtaisia ohjeita. Tällaisia vakioiteemoja olivat perustaminen, historia, maantieteellinen sijainti, ihmiset, huomattavat kansalaiset, elinkeinot, instituutiot, hyvä hallinto, oikeuslaitos ja oikean uskonnon harjoittaminen (Miltopaeus 1669: 354–375). Seuraavissa Turun asukkaita ja rakennuksia luonnehtivissa otteissa näkyy, kuinka puute käännettiin kehuksi mutta uskottavuuden nimissä liiallisia ylilyöntejä vältettiin. Rauthelius viittaa puheessaan useaan otteeseen edellisenä vuonna raivonneeseen tulipaloon.

quamvis urbs haec, ex veteri Finnonum instituto & more, munita non sit, exemplo multarum clarissimarum urbium, quae murorum loco invictos hostibus animos opposuerunt (– –) Aedificia tamen & domos habet (imo habuit, possum jam dicere) satis frequentes pulchras & nitidas; non quidem ad magnarum apud exteros urbium splendorem & magnificentiam, ejusmodi tamen, ut omnes Finnoniae civitates longe superet, cum plerisque etiam Sueciae & hac in parte certet. (Rauthelius 1657: A4r–A4v.)

Vaikka tätä kaupunkia ei suomalaisten vanhan tavan mukaan ole varustettu muureilla, on se monien kuuluisien kaupunkien esimerkkiä noudattaen asettanut muurien asemesta voittamattomia mieliä vastustamaan vihollisia (– –) Sillä on (tai nyt voin pikeminkin sanoa oli), paljon komeita ja vauraita rakennuksia, ei suurten ulkomaisten kaupunkien loistoa ja mahtavuutta, mutta kuitenkin sellaista, mikä vie voiton kaikista Suomen kaupungeista ja kilpailee monien Ruotsinkin kaupunkien kanssa.

Turku nautti Rautheliuksen mukaan hyvästä ja terveellisestä ilmanalasta, ja sillä oli hedelmälliset pellot ja tuottoisia elinkeinoja, mutta sen paras omaisuus olivat kuitenkin asukkaat:

ipsi incolarum plerorumque jam ad omnem humanitatem asvefacti mores, candor, comitas & probitas Aboam nostram pulcherrimam & amoenissimam efficiunt. Procul hinc est omnis fastus, mala aemulatio, invidia, obtrectatio, luxuria & quae plerumque magnas urbes inhabitare solent vitia (– –). (Rauthelius 1657: B2r–B2v.)

juuri asukkaiden enemmistön kaikin tavoin sivistyneet tavat, rehellisyys, ystävällisyys ja kunnollisuus tekevät Turustamme mitä kauneimman ja miellyttävimmän. Täältä on kaukana poissa kaikkinaisen kopeus, vääränlainen kilvoittelu, kateus, toisten halventaminen, ylellisyys ja ne paheet, joilla on tapana pesiä suuriin kaupunkiin (– –).

Runoja ja puheita merkkihenkilöiden, akatemialaisten ja muiden kaupunkilaisten juhliin

Latinankielisten puheiden eli oraatioiden laatiminen ja suullinen esittäminen sekä runon säkeiden sepittäminen eri tilaisuuksia varten olivat olennainen osa yliopisto-opetusta ja akateemista elämää. Tavaksi vakiintui kunnioittaa häitä, hautajaisia, promootioita, rehtorinvaihdosjuhlia, virkaanastujaisia, merkkihenkilöiden vierailuja, valtiollisia merkkipäiviä ja kuningashuoneen juhlapauksia latinankielisillä puheilla, runoilla sekä lyhyillä proosateksteillä ja niin sanotuilla kivittyisillä teksteillä. Kivityyli, josta käytetään myös nimitystä proosaepitafi ja vapaa säe, sijoittuu proosan ja runouden välimaastoon ja oli erityisessä suosiossa 1600-luvun viimeisinä vuosikymmeninä (Kajanto 1989: 30–32). Tilaisuuksia juhlistavia tekstejä julkaistiin painettuina vihkosina runsaasti niiden kukoistuskaudella 1600-luvulla. Toini Melander, joka on luetteloinut tämän materiaalin, käyttää siitä ruotsinkielistä termiä *personskrifter* (Melander 1951). Yleisesti käytössä olevaa suomenkielistä nimitystä *tilapäisrunous* paremmin latinankieliselle materiaalille oikeutta tekisi nimitys *tilapäiskirjallisuus*. Siitä huolimatta, että puheiden rakenne, aiheet ja tyyli olivat tarkoin ennalta määriteltyjä ja runot melko stereotyyppisiä toistuvine vakioiteemoineen ja kirjallisine kuvastoineen, ne välittävät

runsaasti esimerkiksi henkilöhistoriaa ja tapakulttuuria valaisevaa kiinnostavaa tietoa (De Smet 2014: 1145).

Erityisen mielenkiintoista tämä materiaali on sosiaalisten verkostojen näkökulmasta. Kuka kirjoitti kenelle, keiden kanssa ja mistä syystä? Yksi sosiaalisen elämän muoto oli laatia säkeitä huomionsoituksina henkilöille, joiden yhteydessä kirjoittajan nimen odotettiin näkyvän tai joiden yhteydessä hän itse halusi tuoda nimensä esiin. Perheenjäsenet, sukulaiset, opiskelu- ja osakuntatoverit ja kollegat liittivät tekstejään yhteisiin painettuihin vihkosiin, jotka olivat eräänlaisia sosiaalisten verkostojen heijastumia. Kirjoittamisen motiivina oli sosiaalisten suhteiden ylläpito velvollisuudesta, toveruudesta, kunnioituksesta tai kiitollisuudesta kyseistä henkilöä kohtaan. Kirjoittaja saattoi vastavuoroisesti toivoa palvelusta, suosionsoitusta tai muuta kompensatiota vaivan palkaksi. (Vrt. de Beer 2014: 1143–1144.) Useiden kirjoittajien teksteistä kootut vihkoset sisälsivät useita kieliä kuten ruotsia, suomea, saksaa, kreikkaa ja jopa hepreaa, mutta 1600-luvulla latina oli ylivoimaisesti käytetyin kieli. Käyttöyhteys vaikutti luonnollisesti kielen valintaan, samoin se, keiden odotettiin ymmärtävän teksti.

Toukokuun 4. päivänä vuonna 1643 vietettiin ensimmäistä Turun akatemian promootiota. Ohjelma maisterinkysymyksineen ja vastauksineen sekä juhla- ja kiitospuheineen esitettiin latinaksi. 1600-luvulla vakiintui tavaksi, että promootion juhlaväki kokoontui illalla promoottorin luokse promovoitavien kustantamiin pitoihin. Siellä viinin ja juhlaoluen virratessa vastavalmistuneita maistereita onniteltiin runosäkein ja puhehin, joissa riemuuttiin nuoruudesta, saavutetusta oppiarvosta ja sen symbolista laakeriseppeleestä. Apollo, Pallas Athene (Minerva) ja muut vilahtelivat säkeissä monin eri nimityksin. Vuoden 1643 promootiota on säilynyt yksi painettu vihkonen *Carmina gratulatoria* ('Onnitellurunoja') (Melander 1951: nro 189), jossa yhdeksän södermanlantilaista maakuntatoveria onnittelivat latinalaisilla säkeillä vastavalmistunutta maisteria Anders Nycopensistä. Latina vakiintui itseoikeutetusti alusta alkaen promootioiden kieleksi, ja sen vuositaisesta roolista akateemisen juhlan ylevöittäjänä on säilynyt piirteitä nykyiseen promootioperinteeseen.

Häissä, joissa avioliittoa juhlittiin koko yhteiskuntaa ylläpitävänä instituutiona, tilanne oli toisenlainen kuin akateemisessa juhlassa. Toinen

keskushenkilö, morsian, ei kaikella todennäköisyydellä osannut latinaa 1600-luvun Turussa. Poikkeustapauksia on toki saattanut olla, mutta niistä ei ole tietoa. Usein häärunoissa puhuteltiin henkilökohtaisesti sekä sulhasta että morsianta, ja ruotsinkielinen runo oli niissä tapauksissa kohtelias ele morsianta kohtaan. Häärunoja kirjoitettiinkin ruotsiksi suhteessa enemmän kuin muita tilapäisrunoja. Joskus hääonnitteluvihkosiin on painettu sekä latinankielinen runo että sen ruotsinkielinen käännös, joista toinen tai ehkä molemmat saatettiin häissä kuulla lyhyinä maljapuheina tai pienimuotoisina esityksinä. Dialogin muoto oli hyvin suosittu häärunoissa. Useimmiten keskustelijoina ovat morsian ja sulhanen, mutta myös morsiusparin perheenjäsenet, rakkauden jumala Venus, Cupido ja muut antiikin mytologian hahmot sekä erilaiset personifikaatiot olivat yleisiä. Peter Gyllenius hyödynsi paikallisväriä viehättävässä Aurajoen ja Kupittaaan lähteen välisessä latinankielisessä dialogissa (*Dialogus nuptialis inter Auram flumen et Cupisalem fontem*) (Melander 1951: nro 337), jonka hän laati Olof Wexioniuksen ja Catharina Petraean häiden kunniaksi vuonna 1654. Sisällöltään dialogi on tyypillinen hääruno, jossa onnittelujen lisäksi ylistetään morsianta ja sulhasta, heidän perheitään ja avioliiton etuja sekä lausutaan toivotuksia sopuisasta yhteiselosta, runsaasta jälkikasvusta, pitkästä elämästä ja hyvästä kuolemasta. (Gyllenius 1654: A1v–A3v; Sarasti-Wilenius 1997: 230–234.)

Hautarunojen ja muistopuheiden tärkeä tehtävä puolestaan oli ilmaista surua, ylistää vainajaa ja lohduttaa hänen omaisiaan ja läheisiään. Hautarunoja toimitettiin omaisille usein heti kuolemantapauksen jälkeen, ja niitä lausuttiin ja jaettiin saattoväelle hautajaisissa. Hautarunoja painettiin erillisten vihkosteen lisäksi muistopuheisiin eli parentaatioihin. Akatemian edesmenneitä professoreita kunnioitettiin aina latinankielisellä muistopuheella, jolloin suremaan jäänyttä leskeä oli tarpeen huomioida ruotsinkielisillä runoilla. Hää- ja hautarunoja ryhdyttiin ensin laatimaan akateemisissa piireissä, mistä tapa levisi aatelisten ja sitten myös porvariston piiriin. Painetut onnittelu- ja muistojulkaisut olivat osoituksia kohdehenkilöiden sosiaalisesta statuksesta, minkä vuoksi runoja myös erikseen tilattiin akatemian opiskelijoilta. Latinan kielen käytöllä katsottiin olevan arvoa sinänsä, eikä ollut täysin välttämätöntä, että asianosaiset ymmärsivät tekstin yksityiskohtaisesti. Opiske-

lijat mielellään ohittivat tilaustöitä toimittaessaan akatemian tarkastuksen, minkä vuoksi akatemian konsistorissa hermostuttiin ja vaadittiin, että kaikki runot piti ohjata runouden professorin kontrolliin ennen niiden painattamista. Koska runoissa oli humanistisen tradition mukaisesti runsaasti antiikin kuvastoa ja viittauksia antiikin mytologiaan ja jumaluuksiin, kritisoiitiin niitä luterilaisen puhdasoppisuuden aikana muutamaaan otteeseen liiallisesta pakanallisuuden leimasta. (Kajanto 2000: 96–97, 106–109; Sarasti-Wilenius 1997: 238–239.)

Latinankieliset oraatiot eli puheet rajoittuivat runoja kiinteämmin Turun akatemian piiriin. Sen omina juhlapäivinä, valtion ja kuningashuoneen merkkipäivinä, huomattavien henkilöiden vierailujen yhteydessä ja merkkihenkilöiden hautajaisia seuranneena päivänä Turun sivistyneistö kokoontui akatemian auditorioon kuuntelemaan tilaisuutta kunnioittavaa puhetta. Tilaisuuden alussa soitettiin joskus musiikkia, kuten vuonna 1690 pidetyssä yliopiston 50-vuotisjuhlassa, jossa professori Achrelius piti retorisen mestarinäytteensä *Scientiarum magnæ* ('Tieteiden magneetti') (Melander 1951: nro 1177) juhlistaen samalla kuningas Kaarle XI:n 35-vuotissyntymäpäivää. Painettu puhe on 70-sivuinen, ja tilaisuuden erityisen juhlavuuden vuoksi Achrelius puhuikin todennäköisesti pidempään kuin yleensä oli tapana. Arvovaltaisissa tilaisuuksissa puhujina esiintyivät usein akatemian opettajat ja professorit. Achreliukselle tehtävä uskottiin muun muassa aatelisrouva Christina Hornin (1682) ja piispa Johannes Gezelius vanhemman (1690) muistotilaisuuksissa sekä juhlistettaessa Ruotsin ja Tanskan välistä rauhansopimusta (1679) ja kuningatar Ulrika Eleonoran kruunajaisia (1681).

Turun akatemian kateederille asteli välillä myös kunnianhimoisia nuoria miehiä. Michael Wexionius-Gyldenstolpen poika, Gabriel Gyldenstolpe, oli 15-vuotias pitäessään panegyyrin eli ylistyspuheen vapaa-herra Lorentz Creutzille vuonna 1655 (Melander 1951: nro 345). Vaikutusvaltaisia henkilöitä kunnioittavat panegyyrin olivat tapa osoittaa kiittollisuutta jo saadusta tuesta tai tavoitella sitä. Ilman korkea-arvoisten tahojen suosiota silloisessa sääty-yhteiskunnassa oli miltei mahdoton edetä uralla tai ajaa omia asioitaan. Oma kysymyksensä on, tavoittivatko akatemiassa pidetyt puheet kaikki sinne kokoontuneet kuulijat vai oliko yleisön joukossa latinaa kokonaan taitamattomia tai sitä vain osin ym-

märtäviä. Kuinka hyvin ylhäisaatelinen kohdehenkilö, jonka oma koulutus ei painottunut vahvasti latinaan, ymmärsi puheen kaikki retoriset hienoudet? Osittaista ymmärtämistä, joka oli varmasti yleistä, kompensoi se, että pelkkä latinan käyttö korosti kohdehenkilön arvovaltaa ja sosiaalista asemaa.

Kirjeet: esimerkkejä latinan käytöstä yksityisessä kirjeenvaihdossa

Kirjeet olivat 1600-luvulla keskeinen väline kaikessa asioiden hoidossa, ja joissakin yhteyksissä, kuten kirjeen muotoon laadituissa stipendihakemuksissa, latinan käyttö oli odotettavaa. Yksityisessä kirjeenvaihdossa 1600-luvun Turussa latina ei kuitenkaan ollut aivan tavallinen kielivalinta. Ei se myöskään ollut täysin yllättävä valinta sellaisten henkilöiden kohdalla, jotka toimivat pitkälti latinankielisessä ympäristössä. Turun akatemian ensimmäinen historian ja valtio-opin professori Michael Wexionius-Gyldenstolpe (1609–1670),⁵ joka oli hyvin vaikutusvaltainen hahmo akatemian lisäksi Turun hovioikeuden piirissä, otti tavakseen käyttää ensisijaisesti latinaa poikiensa kanssa käymässään kirjeenvaihdossa. Sama käytäntö siirtyi hänen kuuden poikansa keskinäiseen kirjeenvaihtoon. Latinan käytön lisäksi heidän kirjeenvaihtonsa tuo esiin muita kieliin liittyviä kiinnostavia seikkoja.

Wexionius-Gyldenstolpen toisiksi vanhin poika, Nils Gyldenstolpe (1642–1709), muutti vuonna 1660 Tukholmaan ja loi merkittävän virkauran valtion korkeimmassa hallinnossa ja diplomaattina. Varsinkin isä ja kaksi Turkuun pysyvästi juurtunutta veljeä, hovioikeuden asessori Daniel Gyldenstolpe (1645–1691) ja akatemian historian ja valtio-opin professori Samuel Gyldenstolpe (1649–1692), kirjoittivat ahkerasti Nilsille Tukholmaan tai muualle Eurooppaan tämän ulkomaankomennusten aikana. (Ström 2014: x–xix.) Kirjeiden yksityinen luonne ei tarkoittanut tuolloin useinkaan sitä, että niiden sisältö jäi kirjoittajan ja vastaanottajan väliseksi tiedon- ja ajatustenvaihdoksi. Oli kirjeitä, joiden sisältöä piti varoa vuotamasta laajempaan ympäristöön, mutta kun Turkuun tuli kirje Tukholmasta tai ulkomailta, se tai osia siitä usein luettiin ääneen

perheen, sukulaisten ja tuttaviensa kuullen. Latinan käyttö sulki naiset ulkopuolelle, mutta heille voitiin referoida tärkeimmät asiat.

Perheen naispuoliset henkilöt kirjoittivat kirjeensä ruotsiksi; samoin heille henkilökohtaisesti osoitetut kirjeet oli laadittu ruotsiksi. Latina ei kuulunut heidän opintoihinsa eikä ilmeisesti myöskään ranskan taito, ainakaan siinä määrin, että he olisivat kyenneet ilmaisemaan sillä itseään (vrt. Vainio-Korhonen 2011: 147–149). Poikien kieliepintoihin sen sijaan sisältyi äidinkielen (ruotsin) lisäksi suomi, saksa, ranska ja luonnollisesti latina ja kreikka. Michael Wexionius-Gyldenstolpe näki laajan kielitaidon vahvistavan poikiensa mahdollisuuksia menestyä urallaan. Perheellä ei ollut mittavia maaomistuksia tai muuta varallisuutta, joten pojille täytyi taata hyvät edellytykset säädyllyiseen toimeentuloon. Myös suomen kielen taito tarjosi mahdollisuuksia. Wexionius-Gyldenstolpe nimittäin ehdotti pojalleen, että tämä pyrkisi kreivi Per Brahen suosiossa avustuksella kruununprinssin (tulevan Kaarle XI:n) latinan ja suomen opettajaksi (*Nordiska samlingen* 468:1, M. Wexionius-Gyldenstolpe Nils Gyldenstolpelle 18.1660). Muistopuhe, jonka Samuel Gyldenstolpe piti Ruotsin armeijan palveluksessa vuonna 1666 menehtyneen veljensä Gabrielin muistolle, korostikin monipuolista kielitaitoa perheen sivistyksen kulmakivenä ja ylpeyden aiheena. Isän kanssa puhuttiin latinaa ja ranskaa, joskus jopa kreikkaa, ja tämä mielellään esitteli poikiensa kielitaitoa ja otti siitä vastaan kehuja viedessään heitä mukanaan Tukholman vierailuille. (Samuel Gyldenstolpe 1667: A6v.)

Latinan käyttö sisäisessä kirjeenvaihdossa oli konkreettinen tapa tuoda esiin perheen oppineisuutta ja sivistyneitä arvoja. Se määritteli perheen identiteettiä uudessa aatellisessa yhteiskuntaluokassa, johon Wexionius-Gyldenstolpe oli ylennetty opillisten meriittiensä ansiosta. Tämä oli harvinaista, sillä yleensä aatelointi perustui sotilasuralla saavutettuihin ansioihin. Gyldenstolpe-kirjeiden kokoelmassa on kolmen veljeksensä jo pikkupoikina kirjoittamia kirjeitä, joista voidaan seurata heidän edistymistään kirjoittajina ja latinan kielen taitajina. Jo ensimmäiset noin viisivuotiaana kirjoitetut tervehdykset ovat latinaksi. Myöhemmin pojat selostavat kirjeissään muun muassa opintojaan, joita he kävivät alkuvaiheessa kotiopettajan johdolla. Pojat oppivat ensin kirjeen rakenteen sekä konventionaaliset tervehdykset ja toivotukset. Vähitellen run-

gon ympärille alkoi rakentua enemmän sisältöä, ja poikien ilmaisu alkoi vapautua esimerkillisten mallien havaittavasta vaikutuksesta ja kulkea omalla painollaan. (Sarasti-Wilenius 2015: 46–48.)

Gyldenstolpe-perheen miehet käyttivät kirjeissään latinan ohella, joskin huomattavasti vähemmän, ruotsia ja ranskaa. Vaihtelivatko kirjoittajat kieliä vain siksi, että se oli mahdollista kirjoittajan ja vastaanottajan hallitessa useita yhteisiä kieliä? Oliko kielen valinta aina tietoista? Millä perusteella kirjeessä käytetty kieli valikoitui? Oliko tapana vastata samalla kielellä, jolla itse oli vastaanottanut kirjeen? Vaikuttiko kirjeen sisältö kielen valintaan? Valitettavasti Gyldenstolpe-kirjeet eivät auta vastaamaan kaikkiin näihin kysymyksiin. Vastavuoroisuuden ideaa ei voi todentaa, sillä vain Nilsille lähetetyt ja hänen kokoamansa kirjeet ovat säilyneet. Ainoastaan yksi hänen Turkuun perheelleen lähettämänsä kirje (tai sen luonnos) on säilynyt (*Nordinska samlingen* 470: 101, Nils Gyldenstolpe Samuel, Carl ja Gustaf Gyldenstolpelle 30.1. s.a.). Kirjoittajat eivät myöskään yleensä kommentoi, miksi he käyttivät latinan asemesta välillä ruotsia tai ranskaa. Jonkinasteiseen tietoiseen kielivalintaan saattavat viitata sellaiset kommentit kuin ”ruotsinkielisessä kirjeessäni kirjoitin, että (– –)”. Ammatillinen ympäristö todennäköisesti vaikutti kielen valintaan. Armeijan tehtävissä palvellessaan kaksi nuorinta veljestä, Carl ja Gustaf, käyttivät kirjeissään suhteessa enemmän ruotsia kuin muut veljet. Käsiteltävillä asioilla oli varmasti myös merkitystä; perheen taloudenpitoon liittyviä ruotsinkielisiä kuitteja ja luetteloita on kopioitu tai liitetty muutoin latinankieliseen kirjeeseen. Opintomatallaan Samuel lähetti veljelleen Nilsille Hollannista italiankielisen kirjeen, jossa hän ilmaisi toiveensa ulottaa matkansa Espanjaan ja Italiaan asti (*Nordinska samlingen* 469: 121, Samuel Gyldenstolpe Nils Gyldenstolpelle 3.10.1676). Tämän kirjeen poikkeukselliselle kielivalinnalle oli selkeä syy: näyte italian taidosta vahvisti kirjoittajan mahdollisuuksia saada toivomaansa taloudellista tukea matkaansa varten.

Michael Wexionius-Gyldenstolpe kantoi käytännön vastuuta poikien- ja kieliopinnoista liittämällä kirjeisiin ortografiaa koskevia korjauksia ja selityksiä ja neuvomalla tyyllitaitoa kehittäviä harjoituksia. Hän ohjeisti muun muassa kääntämään tekstiä ranskasta latinaan tai saksaan, kääntämään sitten saman tekstin omin avuin takaisin alkuperäiseen

kieleen ja vertaamaan näitä tekstejä toisiinsa (M. Wexionius-Gyldenstolpe Nils Gyldenstolpelle 22.7.1661, Nordin 468:18, UUB). Nilsia hän patisti erityisesti ranskan opinnoissa, sillä tämän lähettämät ranskan-kieliset kirjeet olivat isän mielestä luvattoman huonoja. Isän ennakointi osui oikeaan, ja ranskasta tuli olennainen taito Nilsin virkauralla. Koska hänen oma perheensä käytti pääosin ranskaa keskinäisissä kirjeissään, huolestui hän vuorostaan latinan taka-alalle jäämisestä ja kehotti omia poikiaan aika ajoin kirjoittamaan kirjeitä latinaksi ja määräsi heille latinankielisiä kirjoitustehtäviä. Nils yleni aatelisarvoltaan ensin paroniksi ja sitten kreiviksi, joten hänen oma perheensä eli erilaisessa kulttuuri-ssä ja sosiaalisessa ympäristössä kuin hänen isänsä perhe Turussa. Hän halusi kuitenkin siirtää itse lapsena omaksumiaan arvoja edelleen pojilleen, ja latina oli siinä pyrkimyksessä olennainen väline. (Sarasti-Wilenius 2015: 25–26.)

Piirtokirjoitukset Turun kaupunkikuvassa: latinaa rakennuksissa ja muistomerkeissä

Latinankielistä tekstiä ei vain kirjoitettu, puhuttu ja kuultu vaan sitä myös nähtiin. Hannu Laaksonen (1984) ja Reijo Pitkäranta (2004) ovat luetteloineet, kuvanneet ja suomentaneet Turun latinankieliset piirtokirjoitukset. Nykyisin tunnetut rakennuspiirtokirjoitukset ja esimerkiksi muistomerkkeihin liitetyt kunniapiirtokirjoitukset ovat pääosin peräisin 1800-luvulta tai sitä myöhemmiltä ajoilta. Latinankielisiä piirtokirjoituksia on kuitenkin saattanut olla kaupunkikuvassa nähtävissä jo tätä aiemminkin, mutta ne ovat kadonneet muun muassa tulipalojen ja muutostöiden seurauksena. Yksi 1700-luvun rakennuspiirtokirjoitus, yksinkertainen vuosiluku *Anno 1724*, löytyy Vanhan Suurtorin varrella sijaitsevista Katedraalikoulun portaalista (Laaksonen 1984: 46). Niin ikään Turun ja sen lähialueen kirkoissa, erityisesti Maarian kirkossa, oli 1600- ja 1700-luvuilla nähtävillä keskiaikaisia ja uuden ajan alun piirtokirjoituksia rakenteissa, esineistössä ja hautakivissä (Pitkäranta 2004: 533–568).

Turun tuomiokirkossa 1600-luvun kävijät tottuivat näkemään latinankielisiä hautakiviin ja muistomerkkeihin laadittuja hautakirjoituksia

eli epitafeja ja muita piirtokirjoituksia. Lukutaitoinen latinaa taitamatonkin saattoi tavalla vieraskielistä tekstiä ja ehkä tunnisti sieltä nimen tai vuosiluvun. Sisällöltään hautakivien tekstit olivat usein varsin stereotyyppisiä: niissä mainittiin vainajan nimi, ammatti tai arvo sekä kuolin-aika, joskus joitakin muita tietoja. Gunbara Paavalintytär, joka ehti olla naimisissa Turun katedraalikoulun kahden rehtorin kanssa, sai hautakivensä aviosäätää korostavia adjektiiveja:

GUNBARA PAULI DUORUM RECTO-
RUM SCHOLAE ABOENS. LEGITIMA
ET ELECTISSIMA CONJUX. OBIIT VII
APRILIS A:O 1623.

Gunbara Paavalintytär, Turun koulun kahden rehtorin laillinen ja säädyllinen puoliso. Kuoli 7. huhtikuuta vuonna 1623.

Hautakirjoitus oli aiemmin Turun tuomiokirkon lattiassa lähellä Tavastien hautaa, mutta se on joutunut kadoksiin (Laaksonen 1984: 19). Ennen vuoden 1681 tulipaloa tuomiokirkossa oli nähtävillä myös hautakiveen kiinnitetty kuparilaatta, jossa mainittiin kaksi Turun keskiaikaista piispaa, Magnus Olai (Maunu Tavast) ja Olaus Magni (Olavi Maununpoika).

ANNO DOMINI MCCCCLII DIE IX
MENSIS MARTII OBIIT REVERENDUS
IN CHRISTO PATER ET DOMINUS
D:NUS MAGNUS D. G. EPISCOPUS
ABOENSIS HUIUS CAPELLAE FUNDATOR,
QUI SEDIT ANNOS QUADRAGINTA

ANNO DOMINI MCDLX DIE XXIV
MENSIS FEBR. OBIIT REVERENDUS
IN CHRISTO PATER AC DOMINUS
OLAVUS D. G. EPISCOPUS ABOENSIS.

Vuonna 1452 maaliskuun 9. päivänä kuoli Kristuksessa kunnioitettava isä ja herra, herra Magnus (Maunu), Jumalan armosta Turun piispa, tämän kappelin perustaja, joka istui (piispanistuimella) neljäkymmentä vuotta.

Vuonna 1460 helmikuun 24. päivänä kuoli Kristuksessa kunnioitettava isä ja herra Olaus (Olavi), Jumalan armosta Turun piispa.

Alkuperäisen laatan, jonka teksti noudatti yleiseurooppalaista muotoilua, tilasi Flanderista piispa Magnus Nicolai (Maunu Särkilahti). Laatta tuhoutui tulipalossa, mutta sen teksti oli taltioitu, ja siten sen tilalle voitiin teettää 1800-luvulla uusi graniittinen muistolaatta. Se sijaitsee nyt Turun tuomiokirkossa sijaitsevassa Tavastien kappelissa, ja siinä mainitaan kahden edellä mainitun piispan lisäksi heidän seuraajansa, Magnus Nicolai. Maininnat alkuperäisestä laatasta löytyvät Paulus Juustenin *Piispainkronikasta* ja Henrik Gabriel Porthanin siihen liittämistä kommentteista (ks. esim. Porthan 1981: 538, 725).

Joissakin 1600-luvun epitafeissa oli huomattavasti edellisiä enemmän tekstiä. Tällainen on esimerkiksi Per Brahen teettämä kuningatar Kaarina Maununtyttären epitafi, joka on ripustettu melko korkealle tuomiokirkon Tottien kappelin eteläpuoleiselle seinälle. Tottien kappelissa on myös sotamarsalkka Åke Tottin barokin tyyli-ihanteen mukainen hautamuistomerkki, joka viesti loistokkuudesta ja suvun korkeasta sosiaalisesta asemasta. (Laaksonen 1984: 26–36.) Sen jalustan marmorilaatassa on kullatuin kirjaimin pitkäkö latinankielinen kirjoitus, joka on elämäkerrallisine tietoineen, ylhäisen sukutaustan selvityksineen ja henkilökohtaisten saavutusten ylistyksineen kuin 1600-luvun latinankielinen muistopuhe tiivistetyssä muodossa.

Latina oli vakiinnuttanut asemansa hautakivissä ja epitafeissa kestämään tarkoitettujen tekstien ikuistajana. Koska se oli onnistunut kantamaan viestiä menneiden vuosisatojen läpi, ajateltiin, että se tekisi todennäköisesti niin myös tulevien vuosisatojen aikana. Tätä eräänlaista ikuisuuden kielen roolia latina ei ole edelleenkään kokonaan menettänyt.

Lopuksi: latinan valta-aseman murtuminen 1700-luvulla

Turun akatemian perustamisvuodesta 1640 vuoteen 1713 ajoittunut latinankielisten puheiden ja runojen kukoistus johtui ennen kaikkea yliopiston humanistisesti painottuneesta opetusohjelmasta ja latinan itseoikeutetusta asemasta. Akatemia suljettiin vuonna 1713 isonvihan vuoksi, ja sen toiminnat siirrettiin väliaikaisesti Tukholmaan. Kun toiminta käynnistettiin maanpaon jälkeen uudelleen Turussa vuonna 1722, vaikutti luonnontieteiden vahva esiintulo ilmapiiriin. Hyötyajattelusta tuli uusi ohjenuora, minkä fysiikan professori Carl Fredrik Mennander toi selkeästi esiin vuonna 1750 Ruotsin kruununprinssin, tulevan kuninkaan Adolf Fredrikin, syntymäpäivää kunnioittavassa puheessaan painottaen, että aika suosi tieteitä, joista oli odotettavissa valtion hyvinvoinnille välitöntä hyötyä (Mennander 1750: B11). Kuvaavaa on, että uuden ajan hengessä runouden professuuri lakkautettiin vuonna 1747 ja muutettiin taloustieteen professuuriksi. Latinankielinen runous kärsi dramaattisimman romahduksen syrjäytyen nopeasti eri yhteyksissä ruotsinkielisen tieltä. Dissertaatioihin liitetyt dedikaatiot ja onnittelevat kirjoitukset eli gratulaatiot alkoivat olla voittopuolisesti ruotsinkielisiä (af Hällström-Reijonen & Thylin-Klaus 2019: 160). Latinankielisiä puheitakaan ei enää 1700-luvulla pidetty 1600-luvun tapaan itsesäänselvyyksinä. (Kajanto 2000: 198–203.)

Kouluissa latinaa opetettiin pitkälti samaan tapaan kuin 1600-luvulla, mutta yliopistossa kielen yksinoikeutettua asemaa alettiin kyseenalaistaa. Kannattaisiko kallisarvoista aikaa käyttää johonkin tuottoisampaan kuin vaativiin latinan opintoihin? Toisaalta miten kansainvälisen oppillisen kommunikaation kävisi, jos yhden kielen asemasta olisikin osattava monia? Näistä ja muista latinan asemaa pohtivista kysymyksistä lausuttiin 1700-luvulla monenlaisia kannanottoja. Talousopin professorin Pehr Kalmin johdolla julkaistussa dissertaatiossa *De impedimentis linguae Latinae addiscendae* ('Latinan oppimisen esteistä', 1766) huomautetaan, että monet oppineet ymmärsivät ja myös puhuivat jo ranskaa, italiaa, englantia, saksaa ja muita kieliä. Silti kirjoittaja piti latinan opiskelua edelleen erittäin suositeltavana, sillä se hyödytti merkittävästi muiden kielten oppimista. (Kalm & Nyman 1766: 7–8.) Latinan ymmärtämi-

nen oli välttämätöntä, sillä sen pitkää historiaa tieteen ja opin kielenä ei voitu pyyhkiä olemattomiin.

Turun akatemian pitkäaikainen kaunopuheisuuden professori Henrik Hassel (professorina 1728–1776) ryhtyi latinan opetuksen ohella ohjaamaan harjoituksia ruotsiksi. Taloustiedettä, kemiaa ja muita uusia tieteitä voitiin käsitellä ruotsinkielisissä dissertaatioissa, koska niiden kansakuntaa hyödyttävät tulokset katsottiin aiheellisiksi saattaa yleiseen tietoisuuteen (af Hällström-Reijonen & Thylin-Klaus 2019: 152–153). Tällöin ei myöskään tarvinnut nähdä vaivaa kaikkien uusien asioiden nimeämiseksi latinaksi. Vaikka latinan itseoikeutettu asema oli peruuttamattomasti ohi, se ei suinkaan väistynyt vielä syrjään. Vuosisadan lopulla vaikuttaneen uushumanismin myötä kiinnostus taiteisiin ja kirjallisuuteen voimistui, mikä osaltaan piti yllä latinan tärkeää roolia. Hasselin seuraajan ja uushumanismin merkittävän edustajan Henrik Gabriel Porthanin (professorina 1777–1804) huomattavan laaja dissertaatiotuotanto on kokonaan latinankielistä. Myös väitökset ja julkiset luennot ja kuulustelut pidettiin edelleen latinaksi aina vuoteen 1828 saakka. Yliopiston virallisen kielen aseman latina menetti vasta vuonna 1852, jolloin yliopisto oli jo muuttanut Turusta Helsinkiin.

VIITTEET

- 1 Klassisessa retoriikassa erotettiin kolme puheenlajia: epideiktinen laji (*genus demonstrativum*) tarkoitti ylistys- ja moitepuheita, deliberatiivinen (*genus deliberativum*) poliittisia puheita ja oikeuspuheiden laji (*genus iudiciale*) oikeudessa pidettäviä syytös- ja puolustuspuheita.
- 2 Retoriikassa *locus* (monikossa *loci*) 'paikka' oli jokin aihe tai teema, josta puhuja saattoi löytää tarkoitukseen sopivia argumentteja. Nämä olivat osin yleisiä (*loci communes*) eli soveltuivat kaikkiin puheenlajeihin tai erityisiä (*loci speciales*) eli olivat luonteenomaisia yhdelle tietylle puheenlajille.
- 3 Klassisen retoriikan viides osa *memoria* (muisti) jäi 1500-luvulta lähtien esityksistä usein pois, sillä sen ei katsottu kuuluvan ainoastaan retoriikkaan vaan olevan luonteeltaan yleisempi.
- 4 Turun akatemian alkuaikoina 1600-luvulla tuotettiin näytelmiä erityisesti promootioiden ja rehtorinvaihdosjuhllisuuksien yhteyteen. Kaikkien näiden esitysten kielenä oli latinan sijaan ruotsi.

- 5 Wexionius-Gyldenstolpen johdolla ilmestyi ensimmäinen Turun akatemiassa painettu dissertaatio *De prudentia* ('Järkevyydestä', 1641). Hänen kirjalliseen tuotantaansa kuuluu mm. historiallis-maantieteellis-etnografinen *Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae et subiectarum provinciarum* ('Lyhyt Ruotsin, Göötanmaan, Suomen ja kukistettujen provinssien kuvaus', 1650), jossa kuvataan myös Ruotsin valtakunnassa puhuttuja kieliä.

LÄHTEET

AINEISTO

- Achrelius, Daniel. 1687. *Oratoria*. Turku: Turun akatemia.
- Achrelius, Daniel. 1689. *Epistolarum conscribendarum forma et ratio*. Turku: Turun akatemia.
- Achrelius, Daniel. 1690. *Scientiarum magnes*. Turku: Turun akatemia.
- Carmina gratulatoria*. 1643. Turku: Turun akatemia.
- Chronander, Jacobus. 1647. *Surge eller Flijt och Oflitighetz Skode Spegel*. Turku: Turun akatemia.
- Consistorii Academici Aboensis äldre protokoller 4 (1671–1679)*. 1912. Finska historiska samfundet. Helsinki: Suomen Keisarillinen Aleksanterin yliopisto.
- Elenchus lectionum publicarum*. 1654–1690. Turun akatemian luento-ohjelmat. Turku: Turun akatemia.
- Gyldenstolpe, Gabriel. 1655. *Perbrevis panegyricus virtuti & honori Domini Laurentii Creutz*. Turku: Turun akatemia.
- Gyldenstolpe, Samuel. 1667. *Panegyris seu Parentatio in memoriam Dn. Gabrielis Gyldenstolpens*. Turku: Turun akatemia.
- Gyllenius, Peter. 1654. *Dialogus nuptialis inter Auram flumen et Cupisalem fontem*. Julkaisussa: *Carmina Gratulatoria ... Auspicatissimis Nuptiis Olai Wexionii et Catharinae Petraeae*. Turku: Turun akatemia, A1v–A3v.
- Juslenius, Daniel. 1700. *Aboa vetus et nova*. Turku: Turun akatemia.
- Justander, Samuel. 1679. *Oratio brevis de quibusdam antiquitatibus Abogicis*. Turku: Turun akatemia.
- Kalm, Pehr & Nyman, Erik. 1766. *Meditationes subitaneae de impedimentis linguae Latinae addiscendae*. Diss. Turku: Turun akatemia.
- Leander, Gabriel. 1664. *Declamatio succincta paroeciae Lethala... encomia*. Turku: Turun akatemia.
- Mennander, Carl Fredrik. 1750. *Genethliacus augustissimo & serenissimo domino Friderico Adolpho*. Turku: Turun akatemia.
- Miltopaeus, Martin. 1669. *Institutiones oratoriae*. Turku: Turun akatemia.
- Porthan, Henrik Gabriel. 1981. *Opera omnia* 7. Turku: Porthan-seura.
- Rauthelius, Johannes. 1657. *Oratio de encomio Aboae*. Turku: Turun akatemia.

KIRJALLISUUS

- Beer, Susanna de. 2014. Poetic genres – occasional poetry: Practice. Julkaisussa: Ford, Philip, Bloemendal, Jan & Fantazzi, Charles (toim.) *Brill's Encyclopaedia of Neo-Latin World. Micropaedia*. Leiden: Brill, 1142–1144.
- Bloemendal, Jan. 2013. Neo-Latin drama in the Low Countries. Julkaisussa: Bloemendal, Jan & Norland, Howard B. (toim.) *Neo-Latin Drama and Theatre in Early Modern Europe*. Leiden: Brill, 293–364.
- De Smet, Ingrid A. R. 2014. Poetic genres – occasional poetry: Theory. Julkaisussa: Ford, Philip, Bloemendal, Jan & Fantazzi, Charles (toim.) *Brill's Encyclopaedia of Neo-Latin World. Micropaedia*. Leiden: Brill, 1144–1146.
- Dickey, Eleanor. 2016. *Learning Latin the Ancient Way. Latin Textbooks from the Ancient World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dietl, Cora. 2013. Neo-Latin humanist and protestant drama in Germany. Julkaisussa: Bloemendal, Jan & Norland, Howard B. (toim.) *Neo-Latin Drama and Theatre in Early Modern Europe*. Leiden: Brill, 103–183.
- Hanska, Jussi & Lahtinen, Anu. 2010. Keskiajalta 1500-luvun lopulle. Julkaisussa: Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266: 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 17–111.
- Häkkinen, Kaisa (toim.). 2009. *Formulae puerilium colloquiorum*. Wanhan suomen arkisto 2. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Hällström-Reijonen, Charlotta af & Thylin-Claus, Jennica. 2019. Akademiskt skrivande i 1700-talets Åbo. Julkaisussa: Tandefelt, Marika (toim.) *Finländsk svenska från medeltid till 1860*. Svenskan i Finland – i dag och i går III: 1. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 829. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 147–168.
- Kajanto, Iiro. 1989. *Humanism in a Christian Society I. The Attitude to Classical Mythology and Religion in Finland 1640–1713*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Kajanto, Iiro. 2000. *Latina, kreikka ja klassinen humanismi Suomessa keskiajalta vuoteen 1828*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 686. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Klinge, Matti ym. 1987. *Kuninkaallinen Turun akatemia*. Helsingin yliopisto 1640–1990, ensimmäinen osa. Helsinki: Otava.
- Laaksonen, Hannu. 1984. *Turun latinankieliset piirtokirjoitukset. Latinska inskrifter i Åbo*. Turun maakuntamuseon raportteja 7. Turku: Turun maakuntamuseo.
- Laine, Tuija. 2010. Koulujen oppikirjojen tuotanto ja levitys. Julkaisussa: Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 123–125.
- Leinonen, Markku. 2006. Johannes Gezelius den äldre (1615–1690) och utgivningen av *Orbis pictus* på svenska. Julkaisussa: Lindström, Lars (toim.) *Janus Comenius. Orbis pictus. Johan Amos Comenius, Orbis sensualium pictus. Den synliga världen*. Första upplagan på svenska och latin 1682 i faksimil med nyöversättning, inledning, tre efterord och bibliografi. Tukholma: HLS Förlag, 368–391.

- Melander, Toini. 1951. *Personskrifter hänförande sig till Finland 1562–1713*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto.
- Nordinska samlingen* vols. 468–470 (Gyldenstolpen perheenjäsenten kirjeitä Nils Gyldenstolpelle). Uppsala universitets bibliotek (UUB).
- Pitkäranta, Reijo. 2004. *Suomen kirkkojen latina. Piirtokirjoitukset kirkoissa, kellotapuleissa ja hautausmailla*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 193. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sarasti-Wilenius, Raija. 1997. Latinankielinen promootio-, hää- ja hautarunous Suomessa. Julkaisussa: Laine, Tuija (toim.) *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*. Tietolipas 169. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 224–239.
- Sarasti-Wilenius, Raija. 2013. Latin drama in the Nordic countries. Julkaisussa: Bloemendal, Jan & Norland, Howard B. (toim.), *Neo-Latin Drama and Theatre in Early Modern Europe*. Leiden: Brill, 657–686.
- Sarasti-Wilenius, Raija. 2015. *Dear Brother, Gracious Maecenas. Latin Letters of the Gyldenstolpe Family (1661–1680)*. Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia: Humaniora 374. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Sarasti-Wilenius, Raija. 2019. Praises of towns and provinces at the Academy of Turku in the seventeenth century. Julkaisussa: Roling, Bernd & Schirg, Bernhard (toim.) *Boreas Rising: Antiquarianism and National Narratives in the 17th and 18th Century Scandinavia*. Berliini: De Gruyter, 61–79.
- Ström, Annika. 2014. *Professor Michael Wexionius Gyldenstolpes brev till sonen Nils 1660–1669*. Utgåva av latinsk text med översättning. Tukholma: Kungliga Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Vainio-Korhonen, Kirsi. 2011. Sisarusia ja sukulaisia. Suomalaisten aatelisnaisten kirjeenvaihtoa 1600- ja 1700-luvulla. Julkaisussa: Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 141–162.
- Widén, Bill. 1968. *Prästmötet i Åbo stift 1629–1864*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 77. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.